

KGL. BYGNINGSINSPEKTØR M. BORCHS

PLAN OM GJENOPFØRELSEN
AF HAMMERSHUS

EN IMØDEGAAELSE

AF

P. HAUBERG

UDGIVET AF NATIONALFORENINGEN
»BORNHOLM«

KØBENHAVN

GRÆBES BOGTRYKKERI

1915

KGL. BYGNINGSINSPEKTØR M. BORCHS

PLAN OM GJENOPFØRELSEN
AF HAMMERSHUS

EN IMØDEGAAELSE

AF

P. HAUBERG

UDGIVET AF NATIONALFORENINGEN
»BORNHOLM«

KØBENHAVN

GRÆBES BOGTRYKKERI

1915

I December Maaned f. A. holdt vor ansete Arkitekt, kgl. Bygningsinspektør Martin Borch, i »det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab« et Foredrag, der omhandlede Bevaringen af vore Ruiner, med særligt Henblik paa Hammershus. Det foreligger trykt i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« 1914. S. 82—94, og større og mindre Uddrag af det har været optaget i forskjellige af vore Dagblade, saaledes at den deri indeholdte Hovedtanke vil være Mange bekjendt. Den gaar i Hovedsagen ud paa at gjenopføre og indrette Hammershus til Brug og Beboelse og omfatter Manteltaarnet, Kirken og de andre Bygninger omkring den indre Slotsgaard, Længerne ved Slottets Sydside, det saakaldte Ulfeldtstaarn (Blommetaarnet) og delvis den store Magazinbygning, altsaa næsten alle Bygningerne paa Hammershus — men overalt uden Hensyn til deres tidligere Udseende, Bygningsforhold og Brugsformaal. Ihvorvel jeg ikke kan tænke mig Muligheden af, at denne Tanke nogensinde skulde blive til Virkelighed, bør den dog grundig imødegaas, forat Eftertiden ikke skal antage, at vor Tid ved at tie til den har samtykket i den.

Bygningsinspektørens Forslag strider saa stærkt som muligt imod de ved Nationalmuseets Restaureringsarbejder fulgte Principer, som gaar ud paa at bevare det bestaaende og følge de Spor, der er efterladte, uden vilkaarlig at føje noget nyt til af egen, fri Fantasi. Den Tanke har aldrig været fremme at gjenrejse det Indre i nogen af Bygningerne paa Hammershus, hvor næsten Alt var af

Tømmer. Der findes ingen Tegninger og Planer heraf, saaledes at vort mangelfulde Kjendskab dertil kun omfatter Dør- og Vinduesaabninger og Enkeltheder i Murenes Indersider, Bjælkehuller o. l. — altfor utilstrækkeligt og for usikkert til derpaa at bygge en Gjenopførelse af det Indre.

Anderledes stiller Sagen sig med Koldinghus, som ogsaa berøres i den paatænkte Plan. Heraf findes Planer og Tegninger, saaledes at den tidligere Indretning vilde kunne føres tilbage til sine væsentlige Enkeltheder. Iøvrigt ere de to Slotte saa grundforskjellige, at de vanskelige kan sammenstilles. Koldinghus var opført og indrettet til Bolig for Kongen, hvor han holdt Hof, medens Hammershus var en Fæstning, anlagt og opført med Forsvaret for Øje, hvorfor Beboelseshensynet her spillede en mindre Rolle.

Bygningsinspektøren stiller sig skarpt imod de af Nationalmuseet foretagne Restaureringsarbejder, idet han udtaler, at man ved at udbedre den ydre Murskal paa de gamle Mure ikke opnaar at bevare det oprindelige, men kun at bringe noget Nyt istedet; *»den Tid ligger ikke fjern, da det gamle Murværk vil være forsvundet, og alting blevet nyt.»* Dette kan nu dog ikke ganske være hans Mening for Hammershus' Vedkommende; thi andetsteds udtaler han, at Manteltaarnet og det saakaldte Ulfeldtstaarn ikke ere *»værre medtagne, end om de for en Maaned siden var blevne hærjede af Ildsvaade. Træværket er fortæret; men takket være en omhyggelig Vedligeholdelse er deres Ydermure i fortræffelig Stand, med hele og gode Murrammer om Vinduer og Døre»*. Disse to Taarne, som i 180 Aar har staaet uden Tag og været særlig stærkt udsat for Vind og Vejr, er ganske rigtig endnu i solid Stand, uden at vise Tilbøjelighed til at forsvinde i en ikke fjern Fremtid. Og det samme er Tilfældet med Murværket overalt paa Hammershus; det er i Kjærnen solidt og godt, og den ydre

Beklædning med Granit, som paa adskillige Steder, men kun undtagelsesvis i større Partier, dels er nedbrudt, dels løsnet og nedfaldet, lader sig fortræffelig bringe i Stand. Der anvendes hertil de tidligere brugte Kampesten, som er tilstede i rigelig Mængde, saaledes at det istandsatte nøje svarer til det bevarede Murværk. Murstensbeklædningen maa derimod fornyes med nye Mursten. Regjeringen lod i sin Tid de gamle borthugge, dels for at sælge dem, dels for at anvende dem til Hovedvagten i Rønne. Der findes derfor ikke ret mange af dem ved Udgravningerne paa Slottet. Men de nye Mursten bliver gjort nøjagtig af samme Størrelse og Udseende som de gamle og bringes saavidt muligt til at falde sammen med disse i Murværket.

Det er disse Istandsættelser af Murenes Ydersider, som omhyggelig er udførte gennem en længere Aarrække og fremdeles vil blive fortsatte paa samme Maade, der af Bygningsinspektøren omtales saaledes, at *»Ruinen vil omskabes til kun at være en Kopi — en Atrap«*. En saadan Udtalelse vil dog aldrig kunne forsvares. Selv om Kampestenene ikke bliver anbragte paa deres oprindelige Plads, og Murstenene ikke overalt er de gamle, er dette uden Betydning; thi efter de mange Ødelæggelser, der er overgaaet Hammershus ved Belejringer, Indtagelser, Ildebrande og Vinterstorme og under dets jevnlige Forfald paa Grund af Mangel paa ordentlig Vedligeholdelse, har der stadig i Aarhundredernes Løb, medens det stod beboet som Fæstning, været foretaget Istandsættelser af Murene; paa mangfoldige Steder sidder Granitstenene derfor ikke mere paa deres oprindelige Plads. Overfor Spørgsmaalet om *»det oprindelige«* vil det saaledes være ligegyldigt, om et Stykke Mur er istandsat 1615, 1715 eller 1915. De i ældre Tider foretagne Udbedringer har ikke forringet Murværkets Værdi som *»det oprindelige«*, og Nutidens

Istandsættelser med det gamle Materiale vil heller ikke gjøre det.

Bygningsinspektøren har nu imidlertid bygget sin Plan paa den Forudsætning, at Murværket er i saa skrøbelig Stand, at det enten vil være forsvundet inden ret lang Tid, hvis man lader det skøtte sig selv, eller det Hele blive nyt, hvis man vedblivende istandsætter det. Efter hans Mening er der *»kun en eneste Mulighed for i en lang Tid at bevare dem (Murresterne) mod Undergang, nemlig paa en Maade at lade dem forsvinde som Ruiner derved, at man indføjer dem som Led i Nybygninger«*, og i disse Nybygninger vil han have indrettet Beboelsesrum, saaledes at de gamle Bygninger bliver byggede om til helt andet Brug end det oprindelige.

Tanken er altsaa virkelig den, at de gamle Bygningsrester, Ruinerne, skulde forsvinde, »indkapslede« i nyt Murværk. Det som Alles Interesse er knyttet til, for hvis Skyld Tusinder aarlig kommer til dette Sted, selve Ruinerne skulde forsvinde — for at bevares! Det maa jo nok kaldes en sær Tanke.

Bygningsinspektøren vil have Kirken gjenopført, af hvis Mure store Dele er bevarede, og hvor der endnu er Spor af de tre Hvælvinger. Saaledes tænker den praktiske Bygmester. Men vi, som ser arkæologisk og historisk paa Sagen, mener, at det ikke er nok at faa Kirken opført omtrent, som den har været. Vi stiller den Fordring, at de gamle Forhold i den skal kunne gjengives fuldtud korrekt, for at Istandsættelsen kan være tilfredsstillende. Naturligvis maatte det blive nødvendigt at se bort fra denne Nøjagtighed og bygge Kirken saa godt man kunde efter det bevarede, hvis den paatænkte Slotspræsts Ansættelse skulde blive til Virkelighed.

Men selv om Kirken blev gjenopført med største Omhu efter det bevarede, og der blev ansat en Præst

ved den, hvor skulde saa Menigheden komme fra? Af større Gaarde ligger her kun een, »Hammersholm«, men hele Omegnen med sine klippefulde Skov- og Lyngdrag er kun meget tyndt befolket, og længere ude har man lettere ved at søge til Allinge eller Ols Kirke. Af Hensyn til de Rejsende i Sæsonens tre Maaneder kan man dog ikke bygge Kirken op igjen og ansætte en Præst ved den; det maatte i saa Fald blive en tysk Præst, da de danske Rejsende desværre er saa langt i Mindretal. Iøvrigt var der fordem, da Slottet husede en stor Besætning, langtfra altid en fast Præst paa Hammershus; man søgte ogsaa dengang til Allinge og Ols Kirke. Det skulde synes, at en Præst maa være endnu mere overflødig nu, og den meget faatallige Befolkning stiller sikkert intet Krav om egen Kirke og Præst.

Dernæst skulde de andre Bygninger om Slotsgaarden føres op igjen, og her »vilde det dernæst være naturligt« at indrette en Lejlighed for Landets Konge. Det vilde imidlertid have sine store Vanskeligheder med at indrette en Kongebolig her. Kongen og den kongelige Familie er ikke alene, og Damerne og Herrerne i Følget maa dog hver have sit Værelse. Og saa er der endvidere Tjenerskab m. m. Det vilde være ganske umuligt her at tilfredsstille de Krav, der stilles til en Kongebolig med Hensyn til Plads; thi at gjøre Bygningerne en Etage højere, end de har været, eller give dem en Manzard-Etage kan vel neppe falde nogen ind. Desuden er der væsentlige Mangler ved Stedet. Kareter og Automobiler kan ikke komme frem; her er ikke engang Drikkevand, og dette vil blive vanskeligt at skaffe paa denne højtliggende og klippefulde Plads. Nogen hyggelig Bolig vilde her aldrig kunne blive. De gamle Lehnsmænd og Slotsherrer foretrak da ogsaa at opholde sig paa en eller anden af Øens større Gaarde eller stundom i Rønne, og Vice-Kommandanterne, som i Embeds Medfør skulde bo paa Slottet, krøb i Læ i et Hus

inde under den vestlige Fæstningsmur. Endvidere vilde Opførelsen af en Kongebolig medføre, at Adgangen til Slottet, ialfald til Borggaarden og Bygningerne omkring denne, maatte spærres, saalænge de kongelige Ophold varede.

Fremdeles skulde der skaffes Boliger til en Præst og en Slotsfoged (!), og der skulde opføres Nybygninger paa den gamle Stalds og Kasernes (?) »Grundvold«, hvor der skulde indrettes Værelser for ubemidlede Kunstnere, Geologer og Botanikere — hvorfor ikke ogsaa for Arkæologer? — som skulde bo gratis her. Men til at afgive fast Bopæl for vor Tids Mennesker tør Slotsbanken regnes for ganske uskikket paa Grund af sine ovennævnte Mangler og dens afsides og for Stormvejr udsatte Beliggenhed.

Endelig skulde Magazinbygningens store østlige Mur, hvis mægtige Flade er saa stærkt udsat for Storm og Regn, efter Bygningsinspektørens Mening kun kunne sikres mod en skjønne Dag at styrte sammen »ved at blive indføjjet i en Nybygning«, og i denne kunde da indrettes en Festsal med tilhørende Lokaler, som sikkert vilde »blive et søgt Samlingssted«, hvor der »kunde festes, afholdes Møder og Kongresser (!), Sangforeningsstævner o. lign., i lille Maalestok noget lignende, som Olympia var for de gamle Grækere«. — Paa dette Sted stod fordem Slottets Stude og brølede; Øxenstalden fandtes i Magazinbygningens vidtstrakte Underrum!

Faren for, at den store Mur skal styrte sammen, er neppe tilstede. Den to Alen tykke Mur har staaet blottet, som vi nu ser den, siden Midten af det 17. Aarhundrede, støttet af sine skraat nedbrudte Gavlmure, af hvilke den nordlige tildels nedtoges ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Denne Gavlmur er nu opført igjen efter en gammel Tegning og staar som en kraftig Støttepille for den store Mur, som desuden har faaet en

grundig Istandsættelse, saa den behøver ikke nogen Nybygning med Festsal og tilhørende Lokaler forat støttes.

Denne paataenkte Festsal vilde aldrig komme til at svare til Bestemmelsen. Der er ikke Brug for nogen Festsal paa Hammershus. Naar man, hvad jevnligen sker, samles til Møder og Sammenkomster ved Slottet, er det forat tilbringe Tiden i den smukke Natur, men ikke forat søge ind i noget Lokale. Er Vejret godt, mødes man i de skyggefulde Dale under Slottet, er det daarligt, bliver man hjemme eller benytter de store, meget nærliggende Hoteller. I begge Tilfælde er en Festsal paa Slottet overflødig.

Efter Planen skulde endelig det Indvendige i Manteltaarnet og Ulfeldtstaarnet indrettes paany med Tømmer, Gulve og Trapper, og begge Taarnene skulde bringes under Tag. Men man kjender ikke disse Taarnes tidligere Indretning, og en saadan Istandsættelse vilde derfor ikke kunne give en rigtig Opfattelse af de tidligere Forhold og saaledes kun blive til Skade.

Bygningsinspektøren udtaler eet Sted, at Hammershus ikke skulde *»genfødes som middelalderlig Fæstning eller en Efterligning af en saadan«*, og et andet Sted skriver han, at det vilde *»være af ikke ringe Betydning for Forstaaelsen af dette (middelalderlige Fæstningsanlæg) at faa dets Linier trukket op, saa Lægmand kunde faa et tydeligt Begreb derom, og dette kunde opnaas ved at genrejse Murene om den egentlige Slotsplads i en vis Højde«* — *»og maaske man burde foretage en virkelig Restaurering af den bedst bevarede nordvestre Mur med tilhørende Taarne. For de mange, der ikke har Kendskab til Fortidens Fæstningsanlæg, vilde det være af den største Interesse herigenem at blive gjort bekendt med disse Ting«*.

Slottet skulde altsaa ikke gjenfødes ved Restaurering som Fæstning — uagtet det *»vilde være af største Interesse«* for Mange at faa det istandsat, saaledes at de kunde blive gjort bekjendt med, hvordan en saa-

dan Fæstning har været. Det er ikke let at forstaa Meningen hermed; man søger forgjæves en Forbindelse mellem de paatænkte Nybygninger og de »virkelig« restaurerede Fæstningspartier. Saa er Nationalmuseets Opgave mere enkel og klar: At bevare det, der staar, uden vilkaarlige Tilsætninger, saaledes at det nu bevarede kan give Eftertiden de samme Oplysninger, som det giver os.

Hvad skulde der altsaa vindes, og hvad vilde der tabes ved en Gjennemførelse af Bygningsinspektørens Planer? Der skulde vindes, at Murresterne vilde bevares mod Undergang. Men naar deres Bevaring skal bestaa i, at de vil *»forsvinde som Ruiner«*, saa vil det vigtigste, nemlig Forstaaelsen af Ruinerne, gaa tabt. Selv om Bygningsinspektøren nok saa *»ærlig vilde vise, at det nye var et Barn af vor Tid«*, vilde dog de gamle og de nye Granitmure paa Hammershus snart glide over i hinanden, saaledes at man ikke vilde kunne se, hvad der var nyt, og hvad der var gammelt. Hele dette store og kostbare Arbejde behøves aldeles ikke for at bevare Ruinerne. Naar de bringes i solid Stand ved grundig Udbedring og afdækkes foroven med Fald for Afløb af Regnvandet, og de senere faar den fornødne Vedligeholdelse og Pasning, navnlig med Fjernelse af Buskvæxter, saa vil de staa i uoverskuelige Tider.

Der skulde dernæst ved Nybygningerne opnaas ikke blot at beskytte og bevare det gamle, men ogsaa *»at gjøre det levende«*. Der skulde fremkaldes Stemninger af Liv ved *»at høre Klokkerne fra Slotsbanken ringe Aftensolen ned og kalde til Gudstjeneste, eller i den indre Slotsgaard høre Salmesangen lyde fra Kirken, at se Røgen stige op af Skorstenene og om Aftenen se Lysene blinke gennem Slotsbygningernes Ruder. Det vil vække Stemning at høre Skolebørnenes Kvinden (!) bag Manteltaarnets Mure, at se Festskaarer drage ind paa Slotspladsen, og Dannebrog vaje over Bygningerne«*. Hammershus skulde da atter

løres »tilbage til Livet«, saa det paany kunde »indgaa i vor Historie«. Ved denne Bevaring (o: Forsvinden) af alt det gamle skulde man atter »rejse et Hammershus, der for os Alle, men særlig for Bornholmerne, kunde blive et Samlingssted, hvor i Tidens Løb nye Minder kunde knyttes til de gamle og denne vidunderlig skønne Plet af Danmarks Land atter indgaa i vor Historie«. — Det skjærer En i Hjertet at læse saadan noget! — Det drejer sig om de storslaaede Ruiner af vort mægtigste Fæstningsværk i Middelalderen, med de rigeste Minder om Fortidens Liv og Kampe! Dette Fortidsminde skulde der paaklistres en Del ganske interesseløse Nybygninger; det skulde omkalfatres bl. a. til Samlingsplads for Folk, hvis Interesse for det nærmest bestod i, at de her kunde bo gratis, og indrettes til Festlokaler, hvor ingen Fester vilde blive holdt. Og Minderne om dette intetsigende og intetbetydende Liv skulde være Fortsættelsen af Slotets Historie!

Vi skal ikke anstrænge os med at gjøre Hammerhus levende. Det har levet og vil altid leve gennem sin Historie og de Minder, det kalder til Live i de Besøgendes Sind. Vi skylder at frede med Pietet om det, som vi har modtaget det.

Der er en uforenelig Modsætning mellem Bygningsinspektørens Planer om Nybygninger, hvori Ruinerne skulde forsvinde, og Nationalmuseets Bestræbelser for at bevare Murværkernes Form og Karakter. Museet gaar saa vidt, at naar et faldefærdigt Parti maa nedtages for at sættes op igjen, bliver Stenene i det nummererede og senere indsat paa deres gamle Plads efter et før Nedtagelsen optaget Fotografi. Ethvert Spor bliver bevaret, som kan tjene til Forstaaelse af Bygningens Indretning og af dens Udvikling gennem Forandringer i Tidernes Løb. Dette er det, som har Interesse for den bygningskyndige, saavel som for det store Publikum; og dette vilde de paatænkte Nybygninger ødelægge. Har disse først

lagt sig over det gamle, vil de vigtigste Oplysninger til Slottets Bygningshistorie være tabt. Det ny vilde dræbe Minderne om det fordums Liv. Lad os tage et Par Exempler. I den gamle Stald skulde indrettes de omtalte Værelser for ubemidlede Kunstnere og Studerende. Som Bygningen nu forefindes, ses Fliserækken i Midtgangen, ved hvis Sider de to Rækker Kreaturer har staaet. I Bygningens østre Ende er en Afløbsrende med Udløb gennem Fæstningsmuren, der danner Bygningens sydlige Side, og i den vestlige Ende ligger Gulvet i Foderrummet noget højere end ude i Staldrummet. Man ser, at det er i en Stald, man befinder sig.

Kom nu Nybygningen her, vilde ikke blot Murresterne forsvinde i det ny; men alle de nævnte, nu synlige Enkeltheder i den gamle Bygnings Indre vilde blive dækket af Gulvet i de nye Værelser. Lys maatte der nødvendigvis være i disse Værelser, og Nybygningen maatte derfor forsynes med Vinduer, der hvor tidligere Staldens smaa Træluger sad. Ingen vilde kunne ane, at her nogensinde havde været Stald; Alt, hvad der gav Bygningen Interesse, var tabt. Og hvad vilde Eftertiden, som vi dog arbejder for, sige hertil? Hvad vilde den sætte mest Pris paa: Ruinen af den gamle Kostald eller Nybygningen med sine store Vinduer? Svaret er ikke tvivlsomt.

Saa er der Magazinbygningen, hvor der skulde indrettes en Festsalsbygning med tilhørende Lokaler. I den største Del af Underrummet har der oprindeligt været Øxenstald, hvis Rendesten endnu ligger midt i Brolægningen og vidner om dets fordums Brug. Og betragter man indvendigfra Murfladen paa den høje Ydermur, vil man kunne se, at denne er opført ovenpaa den gamle Fæstningsmur og altsaa ikke tilhører det oprindelige Anlæg. Man kan i Murværket følge Bygningens Udvikling, hvorledes her først har ligget et mindre Hus, som senere er blevet forlænget og forhøjet og omsider er

blevet den store Bygning, hvis høje Ydermur med sine Rækker af Bjælkehuller endnu staar tilbage. Saa godt som Alt dette og flere andre Enkeltheder, som giver Bidrag til Bygningens Historie, vilde blive dækket og gaa tabt for Iagttagelsen, hvis den paatænkte Festsalsbygning skulde opføres her. Eftertiden vilde ikke være taknemlig for denne Nybygning.

Endnu Et skal fremdrages, som viser, hvor forskjelligt Arkitekten og Arkæologen kan gaa frem ved Slotsruinernes Restaurering. Manteltaarnet staar nu i Hovedsagen færdigt fra Museets Haand. Der er gjort, hvad der er fundet nødvendigt at gjøre; kun nogle mindre Efterarbejder mangler endnu. Men Bygningsinspektøren vilde have taget Sagen ganske anderledes. Efter hans Plan skulde *»den øverste nedfaldne Murkrands genopføres«*, og Taarnet skulde have fladt Tag, da *»en saadan Afdækning af Taarnet vil være mere i Overensstemmelse med det oprindelige end det Dobbelttag, man ser paa gamle Billeder, idet man vel tør forudsætte, at Taarnets Overdel fra først af har været indrettet til Forsvar«*. Men denne Forudsætning passer ikke. Forud for Restaureringen blev foretaget en Undersøgelse af Murværket for at finde de Spor, som kunde tjene til Vejledning for, hvad der skulde gjøres; og denne af Museet foretagne Undersøgelse udelukker en Afdækning af Taarnet, som den af Bygningsinspektøren paatænkte.

Manteltaarnet har nemlig i sin nuværende, fulde Højde ikke havt nogen Murkrands foroven. Det er to Gange blevet forhøjet. I sin oprindelige, lave Skikkelse havde det Skaar og Tinder omkring et fladt Dække foroven, og denne Form beholdt det ved den første Forhøjelse. Sidste Gang, det forhøjedes — saavidt vides ved Tiden 1536 — forsvandt Murkrandsen, og Taarnet fik det Dobbelttag, som det beholdt indtil Nedbrydningen 1743, da dets fire Murstens-Gavle nedtoges. Saa længe Taarnet har havt sin nuværende Højde, har dets Overdel alt-

saa ikke været indrettet til Forsvar, og det vilde derfor være ganske misvisende at sætte en Murkrands øverst paa det. Skulde det afsluttes foroven, maatte det blive med fire Gavlspidser.

Og hvordan tænkes saa Taarnet benyttet? Det skulde indrettes til Udsigtstaarn. Men der er dog de dejligste Udsigtspunkter overalt fra Fæstningsværkerne, saa man behøver ikke at krybe det Stykke tilvejs for at nyde Udsigten, navnlig da man ikke faar synderlig mere at se. Endvidere kunde her være »*Signalstation eller Station for traadløs Telegrafering*«. Men saadant findes allerede tæt herved, ovre paa Hammeren under gunstigere Forhold end her.

Endelig skulde Taarnets Indre indrettes til »*en Slags Kaserne*«, hvor Skolebørn og Medlemmer af frivillige Korps kunde faa gratis Logi. Bygningsinspektøren har ikke Erfaring for, hvad unge Mennesker kan ødelægge. Han skriver, at det er let at beskytte Ruinerne mod Ødelæggelser fra Menneskers Side; men deri fejler han. Det er utroligt, hvad saadanne unge, raske Gutter — forøvrigt ogsaa ældre Turister — kan expedere, naar de faar det i Sinde, og det gjør de let. Og de skal nok vide at finde skrøbelige Punkter, paa hvilke de kan prøve deres Kræfter. Tanken om at indrette Manteltaarnet til Ungdoms-Kaserne harmonerer derfor ikke med Nationalmuseets Forsigtighedsregler overfor de ungdommelige Tilbøjeligheder.

Bygningsinspektøren udtaler strax i Begyndelsen, at Formaalet med Mindesmærkers Bevaring skulde være, at de kan blive »*til Glæde og Belæring for Efterkommerne*«, og han erkjender »*den Belæring, der i Ruinerne kunde hentes om kultur- og bygningshistoriske Forhold*«. Det er saa ganske sandt, at Belæring skulde være et af Formaalene med Bevaringen. Men i største Modstrid hermed staar rigtignok hans paatænkte Nybygninger. Ruinernes Forsvinden i disse vilde ganske umulig-

gjøre, at der kan hentes nogen Belæring af dem. Det, der giver det gamle saa væsentlig Betydning, vilde gaa tabt, naar det gamle skulde »gjøres levende« paa den Maade. Og saa vilde det koste meget betydelige Summer. Arbejdet paa Hammershus er ikke billigt. Selv om man har meget af det tidligere brugte Bygningsmateriale gratis, er dog Arbejdsløn, Kjørsel, Mursten, Kalk, Cement, kort sagt Alt, dyrt paa Grund af Stedets afsides Beliggenhed, langt fra Byerne. Foruden til Byggearbejdet og til Slottets Vandforsyning, vilde der komme Udgifter til Kongeboligens og de mange Værelsens Udstyr og Inventarium, og endvidere vilde de aarlige Omkostninger til Lønninger og Vedligeholdelse blive meget betydelige, langt større end de, der nu medgaar til Restaureringsarbejderne. Reparationer paa Vinduer og Tage var forud blandt Slottets faste, aarlige Udgifter og vilde ogsaa blive det paa Nybygningerne.

Bygningsinspektørens paatænkte Planer med Hammershus vilde saaledes koste mange Penge, og de Penge vilde ikke være godt anvendte. Thi samtidig med at Ruinerne forsvinder, og de beboede Nybygninger spærres for de Besøgendes Adgang, vil sikkert Turistskaren formindskes. Som Ruinerne nu staar, drager de aarlig Tusinder af Turister hid; de staar øverst paa Listen over Bornholms Seværdigheder, og Mange, som kun har een Dag til deres Raadighed, kommer kun for at se Ruinerne og deres nærmeste Omegn. Nybygninger her vilde virke alt andet end tillokkende paa Turisterne, hvorimod Slotsruinerne i deres nuværende Stand er et værdifuldt Aktiv for Bornholm; de bringer Bornholmerne et rigt flydende Væld af Penge udefra.

Bygningsinspektør Borchs Plan har imidlertid sin Betydning derved, at den viser, hvor forskjelligt Arkitektens og Arkæologens Syn kan være paa Spørgsmaalet om et Fortidsmindes Bevaring. I hans Planer om Hammershus har kun Livet i Nutiden, ikke i Fortiden, Be-

tydning for ham; for os Andre er det Minderne fra Fortiden, som optager vore Tanker, og som vi søger at bevare og vække Nutidens Interesse for. Og det skal slaas fast, at det paatænkte Projekt, med det gamles Forsvinden i Nybygninger og med et kunstig fremkaldt nyt Liv, bunder i Mangel paa Forstaaelse af Fortidsmindets Betydning for Nutidslivet.

Bygningsinspektøren er forberedt paa, at hans Plan vil møde Modstand. Det vil den visselig »*fra de Mænds Side, der ser paa Ruinerne fra et kultur- og bygningshistorisk Stade*«. Og det store Publikum vil staa uforstaaende og uvilligt overfor den. I de 30 Aar, jeg har været knyttet til Restaureringsarbejdet paa Hammershus, har jeg ikke hørt et eneste Menneske udtale Ønsket om at faa det gjenopført til Beboelse. Mange har derimod med Bekymring spurgt: »Det er dog vel ikke Meningen at bygge det op igjen?« Og det vil forhaabentlig heller aldrig ske.

Marts 1915.

